

– тенденція зменшення кількості студентів буде відчуватися виходячи з демографічних прогнозів до 2020 року і до цього часу збільшення кількості осіб зі ступенями і званнями буде безперервним.

Не можна очікувати скорочення працюючих кандидатів і докторів наук за рахунок вибуття за пенсійним віком у зв'язку з підвищенням пенсійного віку жінок. Необхідно вжити заходи на державному рівні для створення необхідної кількості нових робочих місць для ефективного використання існуючого кадрового потенціалу вищої кваліфікації. Не слід розраховувати на працевлаштування нових кандидатів і докторів наук в наукових установах, так як чисельність осіб в наукових установах з 1990 року зменшилася з 313079 до 82032 осіб і має стійку тенденцію до подальшого зниження [123].

Незбалансованість ринку освітніх послуг спричинила неефективне управління системою вищої освіти, породила дублювання підготовки фахівців, знизила ефективність розміщення державного замовлення та здійснення контролю за якістю вищої освіти, звузила можливості продовжувати навчання за програмами більш високого рівня, зумовила підвищення фінансових витрат на утримання закладів вищої освіти, а також сприяла посиленню конкуренції. За таких умов перед ЗВО постають нові завдання:

- формування позитивного іміджу ЗВО та забезпечення його привабливості;
- підвищення конкурентоспроможності ЗВО;
- диверсифікація діяльності, розширення спектру послуг;
- приведення у відповідність пропозиції освітніх послуг до потреб ринку праці;
- збільшення контингенту студентів, зокрема тих, хто навчається на контрактній основі для покращення фінансового забезпечення.

Реалізація наведених завдань можлива лише за умов формування маркетингової політики, адекватної наведеним змінам та тенденціям на ринку освітніх послуг.

2.2. Вплив процесів глобалізації на вітчизняну систему вищої освіти

З кінця ХХ ст. національні системи вищої освіти, в тому числі і вітчизняна, знаходяться під впливом процесів глобалізації. За визначенням П. Скотта, «глобалізація – це, можливо, найбільш фундаментальний виклик, з яким зіштовхнулася вища школа за всю більш ніж тисячолітню історію свого існування» [163], тобто національна відокремленість закладів вищої освіти усе більше вступає в конфлікт з наслідками та перспективами інтернаціоналізації і глобалізації. Від адекватного впровадження в процес освіти глобалізаційних складових залежить, по суті, сама модель системи вищої освіти, якість освітніх послуг, імідж і конкурентоспроможність національних університетів. Нині міжнародне співробітництво перетворилося з побічної діяльності університетів на невід'ємну частину їхньої стратегії: 75% вузів, представники яких приймали участь у дослідженні Міжнародної асоціації університетів (1336 вузів із 131 країни), мають або розробляють стратегію інтернаціоналізації, а в 16% вузів вона визначена серед пріоритетів загальноуніверситетської стратегії [186].

Україна приєдналася до європейської освітньої системи в 2005 році.

Відповідна освітня політика має сприяти створенню системи освіти, яка охоплює усі сфери життя; випереджальній ролі освіти; створенню нових знань; зближенню освіти та економіки; зростанню ролі освіти у розвитку особистості; утвердженню усвідомлення рівної корисності інвестицій як в економіку, так і в освіту; подоланню проблем, які гальмують європейську мобільність [177]. Болонська декларація значно прискорила процес реформування вищої освіти в європейських країнах: було реформовано національні системи вищої освіти, змінені програми та відбулися відповідні інституційні перетворення. Створення єдиного європейського освітнього середовища разом з єдиним дослідницьким та інноваційним простором складають сьогодні основу формування та розвитку як європейського, так і світового інтелектуального капіталу.

Глобалізаційні процеси в інтелектуальній сфері формують єдиний освітній простір з відповідними, виробленими домінуючими транснаціональними акторами (провідні університети, міжнародні освітні організації) стандартами і регламентами. Вбудовування в світові освітні процеси національних систем вищої освіти, які розпочали цей процес пізніше за сучасних лідерів міжнародного ринку освітніх послуг і змушені пристосовуватися до вже заданих параметрів (вітчизняна в тому числі), створює інституційні пастки.

Підпорядкування економічної діяльності вимогам ТНК, здійснення в багатьох країнах неоліберальних реформ та зменшення ролі держави в соціальній сфері спричинюють гомогенізацію освіти, надмірну її прагматизацію, скорочення неприбуткових у короткостроковій перспективі фундаментальних досліджень. Це проявляється в обмеженості академічних свобод та критичного мислення, викликане залежністю закладів вищої освіти від фінансування корпораціями; переродженні викладача на підприємця шляхом комерціалізації його діяльності; девальвації місцевої університетської культури з причини поглинання англо-американською моделлю вищої школи; нарощуванні домінування англійської мови та втрата національної ідентифікації тощо [33]. Стирання міждержавних кордонів та створення єдиного ринку робочої сили – об'єктивний процес, який вимагає стандартизації освіти. У той же час підвищена увага до прав людини та розвитку особистості потребують збереження її неповторності й вимагають індивідуального підходу до навчання, підготовки «унікального» спеціаліста.

Основними тенденціями розвитку міжнародної освіти останніх років є зростання мобільності студентів, професорсько-викладацького складу та диверсифікація форм трансграничної мобільності (програмна мобільність, інституційна мобільність). Більшість українських закладів вищої освіти тим чи іншим способом є суб'єктами міжнародної діяльності, однак рівень такої участі незначний.

Найбільшу кількість іноземних студентів залучають провідні держави: у США навчається близько 17% усіх міжнародних студентів, у Європі – 48% (13% – у Великобританії, приблизно по 6% – у Франції та Німеччині), в Австралії – 6%, Канаді – 5% [101]. В останній час спостерігається позитивна динаміка міжнародної мобільності студентів за участю українських закладів вищої освіти: по-перше, поширюється географія руху та щорічно зростає

кількість українців, які навчаються за кордоном; по-друге, до 2014 року постійно зростала кількість іноземних студентів у вітчизняних закладах вищої освіти. За кількістю іноземних студентів Україна входила до першої десятки країн світу, демонструючи показники, дуже близькі до зіставних за кількістю населення європейських країн-членів Організації економічної співробітництва і розвитку (табл. 2.3), а іспанська мова є другою найпоширенішою у світі після китайської.

Таблиця 2.3 – Динаміка участі України в процесах міжнародної мобільності студентів з 2008/2009 по 2015/2016 н.р.

Показник	2008/ 2009	2009/ 2010	2010/ 2011	2011/ 2012	2012/ 2013	2013/ 2014	2014/ 2015	2015/ 2016
Кількість українських студентів у зарубіжних закладах вищої освіти, осіб	21585	23751	25983	28456	32608	36000	46000	68000
Кількість іноземних студентів в українських закладах вищої освіти, осіб	31513	36764	37848	42715	48934	69969	63391	64066

Узагальнено на основі [1]

Наприклад, в Іспанії (кількість населення – близько 47 млн. осіб) у 2011 році навчалось близько 62,5 тис. іноземних студентів [20]. Варто зауважити, що, на відміну від України, Іспанія в минулому була однією з найпотужніших колоніальних імперій, досі залишаючись для багатьох мешканців країн Південної і Центральної Америки культурною метрополією. Українські заклади вищої освіти, залишаючись з низкою неподоланих проблем (корупція в університетах; орієнтація студентів на отримання диплому, а не освіти; прагнення утримання студентів незалежно від їхньої успішності заради поповнення бюджету університету; слабка матеріально-технічна база і значний розрив між університетськими аудиторіями та реальною економікою), та маючи невисокі міжнародні рейтинги, стають привабливими, більшою мірою, для азійських країн (Туркменістан, Азербайджан, Китай). Найбільш затребуваними серед іноземців є медичні, технічні та культурні навчальні заклади, а також ті, що мають мало аналогів у світі.

За даними Українського державного центру міжнародної освіти МОН, найбільша кількість іноземних студентів в Україні була у 2013 році, але і з початку військових дій на Сході України вона впала з 69969 осіб у 2014 році до 64066 у 2016 році. Найбільша кількість із таких країн: Азербайджан (9316 осіб), Індія (7746), Туркменістан (6545).

Найбільше іноземців навчається в Харкові: два найпопулярніших серед іноземних студентів заклади вищої освіти – це Харківський медичний

університет і Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна. Найпопулярнішими серед іноземних студентів напрямками освіти є: лікувальна справа, медицина, стоматологія та фармація.

Зростання інтересу не стільки до вищої освіти в Україні в цілому, скільки до конкретних закладів і спеціальностей цілком зрозумілий. Характеризуючи систему вищої освіти України, основи і методологія якої були закладені ще в СРСР, можна сказати, що вона працює на інерції старих зв'язків з обміну студентами із союзних республік та країн третього світу. З одного боку, можна відзначити, що в цій області зберігається досить високий і стабільний попит на підготовку фахівців зі знанням російської мови для пострадянських країн, які є традиційними партнерами. Зауважимо, що попит цей приносить значні доходи до держбюджету України, забезпечує роботою не одну тисячу викладачів, в деяких випадках на 40% наповнює університетські бюджети.

У 2015/16 навчальному році за кордоном навчалось щонайменше 68 000 українських громадян. Про це йдеться у звіті аналітичного центру CEDOS, фахівці якого протягом декількох років збирають та аналізують дані про кількість українських громадян, які навчаються у закордонних університетах. Найбільш популярними серед української молоді залишаються Польща, Німеччина, Росія, Канада, Італія, Чехія, США, Іспанія, Австрія, Франція та Угорщина. «Динаміка зростання з 2009 по 2015 роки склала 129%. Якщо порівнювати два останні роки, то приріст складає майже 29% а це 13266 осіб. Причому 2/3 цього приросту склали саме українці, які навчаються в польських університетах. Вони показали найбільш стрімке зростання, як в абсолютному, так і відносному показниках, – з 14 951 до 22 833 особи», – зазначають аналітики центру CEDOS. Також значний відносний та абсолютний приріст українських студентів демонстрували канадські, чеські та італійські університети.

Автори дослідження зазначають, що традиційно частка українців серед іноземних студентів Польщі є доволі відчутною – 2014/2015 році вона склала 53%, значно випереджаючи другу за розміром діаспору білоруських студентів, яка налічує майже 10%.

У решті країн українці значно поступались іншим студентським діаспорам та складають частку до 7%. Наприклад, у Росії та Німеччині українські студенти становили 6.8% та 2.9% відповідно. Чехія та Угорщина, хоча й приваблюють чимало українців, є більш бажаними для молоді з балканських країн, тож українські студенти склали там 5.5% та 4.3% відповідно.

Більшість українських студентів, які навчаються за кордоном, мають намір залишитись там на постійне проживання. У травні цього року Європейський парламент прийняв нову директиву, покликану зробити країни ЄС привабливішими для іноземних студентів з третіх країн. Зокрема, всі члени ЄС (крім Данії, Ірландії та Великобританії) протягом наступних двох років мають дозволити іноземним студентам, які закінчили їхні університети, перебувати у країні 9 місяців для пошуку роботи або ж самозайнятості.

Також з освітньою міграцією пов'язані прямі і непрямі вигоди, зокрема, вища оплата праці після здобуття освіти в країні міграції, вища якість освіти та

кращі умови навчання. Вплив на кількість українських студентів в тій чи іншій країні мають розмір діаспори, якість освіти, культурна близькість, вартість освіти, вартість проживання та рівень оплати праці.

Аналізуючи тенденції розвитку програмної та інституційної мобільності на європейському просторі, відзначимо, що найсильніші позиції в експорті освітніх послуг займають економічно сильні англomовні країни (США та Великобританія), а діяльність інститутів транснаціональної освіти спрямована в першу чергу на країни Східної та Центральної Європи. За таких умов негнучкість національної системи освіти створює, на жаль, доволі широкий простір для розвитку транснаціональної освіти на слабких національних ринках, що в умовах жорсткої міжнародної конкуренції в освітній сфері витіснятиме місцеві заклади вищої освіти. Програмна та інституційна мобільність в Україні розвиваються не так активно як академічна мобільність, проте відзначимо розвиток співробітництва з університетами Великобританії, Швейцарії, Франції, Німеччини, Іспанії, Швеції та інших країн в сфері нових програм подвійних дипломів в галузі природознавчих та інженерних наук. Перспективним партнером для розвитку сумісних проектів та досліджень є Канада.

Як прямий результат глобалізаційних процесів трансгранична освіта тісно пов'язана із застосуванням нових інформаційних технологій, зокрема, дистанційним навчанням та Інтернет-освітою. Її розвитку сприяють віртуальні курси, університети та академії, віртуальні бібліотеки, електронні ресурси. У ряді країн (Китай, Латвія, Нідерланди, Алжир, Великобританія, Туреччина та ін.) від 10 до 25% студентів отримують освіту в закладах дистанційного навчання [80]. Відмітними рисами такого навчального процесу є гнучкість, адаптивність, модульність, економічна ефективність, орієнтація на споживача, використання передових комунікаційних та інформаційних технологій, що створює умови для розвитку світового освітнього простору та об'єднання світового інтелектуального ресурсу. В Україні дистанційна освіта розвивається, проте незначними темпами.

Зміни в характері конкуренції в умовах інформатизації суспільства і переходу до економіки мережних структур формує нові вимоги до системи освіти. Так звані віртуальні робочі місця, що, вже зараз широко розповсюджені і завдяки яким у низці випадків відпадає необхідність безпосереднього контакту між робітниками у трудовому процесі, потребують іншої психології робітника, спеціальної підготовки, принципово іншого кваліфікаційно-освітнього рівня, можливо, навіть зміни самого поняття кваліфікації. Інтелектуальна економіка потребує спеціалістів нового типу: робітники окрім високих професійних якостей мають бути спроможними до управлінської та підприємницької діяльності, до діагностування ділових відносин і встановлення ділових контактів, бути компетентними, мати високий інтелект і високий рівень культури, а також схильність до індивідуальної творчості, а, головне, розумітися на роботі в інформаційному світі, у глобальній інформаційній мережі.

Орієнтуватися в глобальній економіці, головне, зберігати конкурентоспроможність у ній зможуть лише робітники зі спеціальними

знаннями, певними особистими якостями. Саме тому система освіти і підготовки кадрів має виконувати особливу місію: готувати людей до постійних технічних змін, до розуміння відносності наших знань і необхідності безперервної освіти з метою створення засад сталої конкурентоспроможності національної економіки [131].

Підсумовуючи аналіз розвитку глобалізації в сфері вищої освіти, визначимо найбільші ризики розвитку національних закладів вищої освіти:

– неспроможність національної системи вищої освіти гідно конкурувати з лідерами в глобальній інтелектуальній сфері (різний рівень соціально-економічного розвитку країн, значно менші можливості фінансування вищої школи, невисокі показники в міжнародних рейтингах);

– активізація студентської та професорсько-викладацької мобільності без проведення державою політики повернення високоякісних спеціалістів загрожує збільшенням «втрати інтелекту»;

– комерціалізація вищої освіти в світовому масштабі спрямована на досягнення швидких, насамперед, фінансових результатів, що заважає реалізації довгострокових стратегій формування інтелектуального потенціалу країни;

– активне розповсюдження академічної культури англomовного світу призводить до втрати культурної ідентифікації, особливостей національної системи вищої освіти;

– підвищення якості системи вищої освіти через збільшення її інтеграції в світовий освітній простір сприятиме формуванню високоякісного інтелектуального капіталу, але, водночас, збільшить ризик його втрати (еміграції в країни з кращими умовами роботи та життя).

Концепція мериторних благ, висунута, якнайкраще відображає суперечності процесів інформглобалізації та інституційні пастки вітчизняної вищої освіти (рис. 2.2).

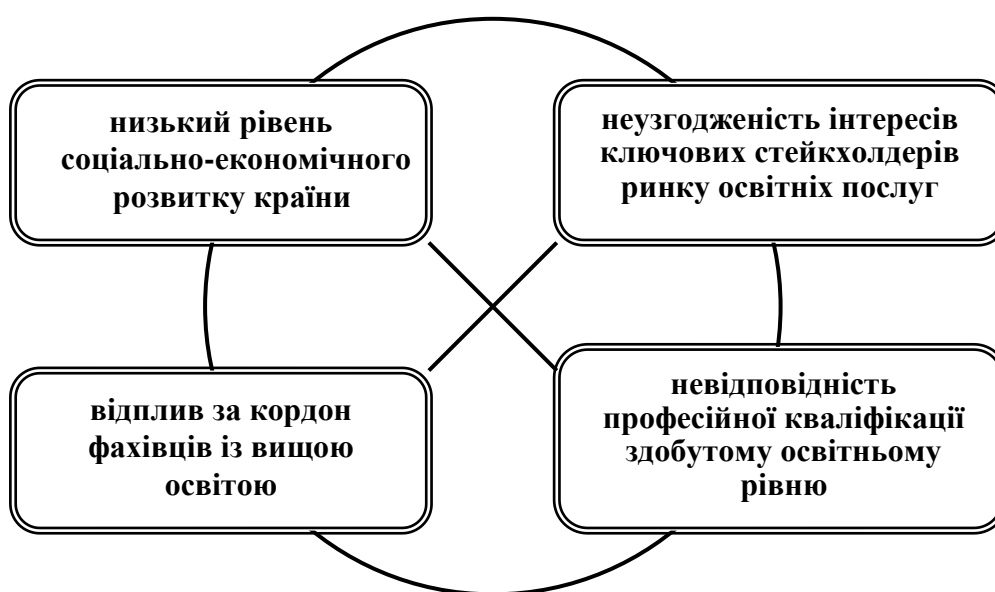

Рисунок 2.2 – Інституційні пастки вітчизняної вищої освіти [156]

Для країн з екстравертною моделлю формування і використання інтелектуального капіталу збільшується ризик потраплення в інституційну пастку глобального відтоку інтелекту. Пастка глобального відтоку інтелекту спричинена інституційними розривами в процесах формування та використання інтелектуального капіталу. Невідповідність професійної кваліфікації здобутому освітньому рівню – ще один із найбільших викликів вітчизняного ринку мериторних благ вищої освіти, що зумовлено системними інституційними пастками, зокрема недосконалістю експертизи знань, як наслідок – недовірою до дипломів, сертифікатів тощо. Аналіз вакансій порталу Headhunter, проведений Світовим Банком, довів, що 54% роботодавців не цікавляться рівнем освіти найманих працівників, а дослідження Світового банку показало високий рівень незадоволеності роботодавців рівнем підготовки фахівців, основною причиною якого визначається незадовільна практична підготовка [14].

Високий рівень підготовки фахівців певних спеціальностей залишається незатребуваним національним ринком праці з причини низького рівня соціально-економічного розвитку країни або спотвореної структури виробництва. Це спонукає високоякісних національних спеціалістів до переїзду в країни, де створено умови для використання інтелектуального капіталу (як варіант, праця на іноземних замовників з території країни). За таких умов країна інтегрується в глобальне середовище із втратою вже сформованого національного інтелектуального капіталу [88].

Зображені на рис. 2.2, інституційні пастки зумовлені зятим колом бідності, характерним для країн із низьким рівнем доходів на душу населення, до яких належить і Україна (за даними МВФ у 2015 році Україна знаходилася на 134 місці серед 186 країн, із середньорічним доходом на душу населення у 2109 дол. США [13]).

Апріорі виконання вищою освітою своїх суспільних функцій стає можливим за умови надання нею таких освітніх послуг, які б враховували приватні, колективні, суспільні інтереси, тобто взаємної узгодженості інтересів зацікавлених сторін (stakeholders). Посилення глобалізаційних процесів вимагає від національних зовнішніх стейкхолдерів вищої освіти не тільки системної її підтримки заради формування високоякісного інтелектуального капіталу, а й створення умов для його використання в національній господарській системі, що дозволить інтегруватися в глобальну економіку без значних його втрат.

2.3. Рейтингове оцінювання діяльності вітчизняних закладів вищої освіти

В умовах погіршення демографічної ситуації всередині країни та посилення конкуренції на світовому ринку освітніх послуг дуже важливим стає імідж закладу вищої освіти і національної системи вищої освіти.

Аналіз сучасного національного і глобального ринку освітніх послуг не можна уявити без рейтингового оцінювання закладів вищої освіти, за рахунок чого відбувається:

– сприяння модернізації та гнучкості освітянської сфери завдяки